ਭਾਗ–8

ਹਰ ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ਼ਾ ਯਾ ਕਰਮ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ (feeling) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਭਾਵਨਾ' ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ (intensity and sublimity of feelings) ਵਿਚ ਅਮਿਤ ਸ਼ਕਤੀ (limitless dynamic power) ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਜਿਸ ਦੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਮਤਕਾਰ (miracles) ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ–ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ, ਖ਼ਿਆਲ਼ਾ ਯਾ 'ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਏਸੇ ਭਾਵਨੀਹ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ—

ਨਿਸਚਾ
ਸ਼ਰਧਾ
ਸੇਧ
ਲਾਲਸਾ
ਭੁੱਖ
ਤੀਬਰਤਾ
ਖਿੱਚ,

ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ, ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।

"ਸਤਿਗੁਰੁ ਧਰਮੀ ਧਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਜੇਹਾ ਕੋ ਬੀਜੇ ਫ਼ਲੁ ਪਾਏ ॥....
ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਰਾਫੁ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਸੁਆਵਗੀਰ ਸਭਿ ਉਘੜ ਆਏ॥
ਓਇ ਜੇਹਾ ਚਿਤਵਹਿ ਨਿਤ ਤੇਹਾ ਪਾਇਨਿ ਤੋਹੋ ਜੇਹੇ ਦਯਿ ਵਜਾਏ ॥"

(ਪੰਨਾ–302–3)

"ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖੁ ਅਗੰਮੁ ਹੈ ਨਿਰਵੈਰੁ ਨਿਰਾਲਾ ।.......
ਜੇਹਾ ਮੁਹੁ ਕਰਿ ਭਾਲੀਐ ਤੇਹੋ ਵੇਗਾਲਾ ।" (ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. 34/1)

"ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਜੇਹਾ ਕੋ ਇਛਦਾ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਏ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਕਰਤਾ ਸਭ ਕਿਛੁ ਜਾਣਦਾ ਜਿਦੂ ਕਿਛੁ ਗੁਝਾ ਨ ਹੋਇ ॥"
(ਪੰਨਾ–302)

"ਜੇਹਾ ਭਾਉ ਤੇਹੋ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ॥" (ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. 26/10)

"ਜੇਹਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਿ ਜਾਣਿਆ ਤੇਹੋ ਜੇਹਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥
ਏਹੁ ਸਹਸਾ ਮੂਲੇ ਨਾਹੀ ਭਾਉ ਲਾਏ ਜਨ ਕੋਇ ॥" (ਪੰਨਾ–30)

"ਏਕ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਭ ਊਪਰਿ ਜੇਹਾ ਭਾਉ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ॥"
(ਪੰਨਾ–602)

ਏਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ 'ਕਰਮਾਂ' ਦੀ 'ਅਹਿਮੀਅਤ' 'ਕੀਮਤ' ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, ਕਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ — ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

Motivating feelings behind our actions are more important and valuable than the action itself.

ਇਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬੜੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਯਾ ਮਾੜਾ 'ਫਲ' ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਅੱਟਲ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮ ਠੁਲੇ ਸਰੀਰਕ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੂਖਮ —

ਖਿਆਲਾਂ
ਵਲਵਲਿਆਂ
ਵਿਉਂਤਾਂ

ਰੀਝਾਂ

ਸੇਵਾ

ਪ੍ਰੀਤ

ਪਿਆਰ

ਉਪਾਸ਼ਨਾ

ਭਗਤੀ

ਈਰਖਾ

ਦਵੈਤ

ਸਾੜਾ

ਘਿਰਨਾ

ਆਦਿ, ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ 'ਪੱਖ' ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ, ਗੁੱਝੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਗੁਪਤੋ-ਗੁਪਤੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਅਲਪ-ਬੁੱਧੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਡੂੰਘੇ, ਗੁਝੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ, ਸਾਡਾ 'ਜੀਵਨ' ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਖਿਨ-ਖਿਨ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਆਪੂੰ-ਘੜੇ' ਹੋਏ 'ਜੀਵਨ' (personality) ਦੀ

ਰੰਗਤ ਯਾ ਹਵਾੜ

ਹੀ ਸਾਡਾ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ, ਅਮਲੀ, ਵਿਆਪਕ,

'ਨਿਜੀ-ਧਰਮੁ' ਹੈ!

ਉਪਰੋਂ ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਭੀ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਧਾਰੀ ਫਿਰੀਏ!

ਇਹ ਸੂਖਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜੀਵ ਦੇ :—

ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ

ਹੁਣ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਅਤੇ

'ਸੰਗਤ'

ਉਤੇ ਆਧਾਰਤ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ।

ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਲੋਕ, ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ 'ਸੰਸਾਰਕ', ਤੇ 'ਪਰਮਾਰਥਕ' ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ, 'ਧਰਮ' ਜਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਧਨਾਵਾਂ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਸਰੀਰਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ ਲਈ
ਚਿੰਤਾ, ਡਰ, ਫ਼ਿਕਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਲੜਾਈ-ਝਗੜੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ
ਅਨੇਕਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਤੇ ਵਿਘਨ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਈਰਖਾ ਦਵੈਤ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ
ਪਰਾਈ ਟੇਕ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਂਣ ਲਈ
ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ
ਅਉਗਣਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਮਨ ਦੀ ਆਸਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਰ ਕਰਨ ਲਈ
ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ
ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ
ਨਰਕ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ
ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ
ਜਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ
ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ
ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ
ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ

ਜਾਂ

ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ
ਆਪਣੇ ਅਉਗਣ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ
ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਾਉਣ ਲਈ

ਧਨ-ਜੋਬਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ
'ਭਲੇ-ਭਲਰੇ' ਬਣਨ ਲਈ
ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ
ਗਿਆਨ-ਗੋਸਟੀ ਵਿਚ 'ਸਿੰਗ ਅੜਾਉਨ' ਲਈ
ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੇ 'ਅਖਾੜਿਆਂ' ਵਿਚ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ
ਸਰੀਰਕ ਸੁਖਾਂ ਲਈ
ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਨ ਲਈ
ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਕਰਨ ਲਈ
ਮਾਇਕੀ ਸਵਾਰਥ ਲਈ
ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਰਸ ਭੋਗ ਲਈ
ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ
ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ
ਸੰਸਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ
ਕੁਦਰਤ, ਆਤਮਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਜਾਣਨ ਲਈ
ਸਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ
ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ
ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪਹਿਚਾਨਣ ਲਈ
ਚੰਗਾ ਆਚਾਰਣ ਬਨਾਉਣ ਲਈ
ਮਨ ਦੇ ਟਿਕਾਉ ਲਈ
ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ
ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਆਸਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ
ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ
ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ
ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ

ਪਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਕਿ 'ਧਰਮ' ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੀ,

ਨਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਉਗਣ ਤੇ ਵਿਕਾਰ ਘਟਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਮੁਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ, ਇਤਨੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਸਾਡੇ ਸਾਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ 'ਇਨਸਾਨੀਅਤ' ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਦੁਚ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੁਖਦਾਈ ਸ਼ਰਣ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲਈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਉਂ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ :—

"ਜਾ ਕਉ ਮੁਸਕਲੁ ਅਤਿ ਬਣੈ ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ॥
ਲਾਗੂ ਹੋਇ ਦੁਸਮਨਾ ਸਾਕ ਭਿ ਭਜਿ ਖਲੇ ॥
ਸਭੋ ਭਜੈ ਆਸਰਾ ਚੁਕੈ ਸਭੁ ਅਸਰਾਉ ॥
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ॥1 ॥

ਸਾਹਿਬ ਨਿਤਾਣਿਆ ਕਾ ਤਾਣੁ ॥
ਆਇ ਨ ਜਾਈ ਥਿਰੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਚੁ ਜਾਣੁ ॥1॥ ਰਹਾਉ ॥
ਜੇ ਕੋ ਹੋਵੈ ਦੁਬਲਾ ਨੰਗ ਭੁਖ ਕੀ ਪੀਰ ॥
ਦਮੜਾ ਪਲੈ ਨਾ ਪਵੈ ਨਾ ਕੋ ਦੇਵੈ ਧੀਰ ॥
ਸੁਆਰਥ ਸੁਆਉ ਨ ਕੋ ਕਰੇ ਨ ਕਿਛੁ ਹੋਵੈ ਕਾਜੁ ॥
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਤਾ ਨਿਹਚਲੁ ਹੋਵੈ ਰਾਜੁ ॥2 ॥

ਜਾ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਬਹੁਤੁ ਬਹੁਤੁ ਦੇਹੀ ਵਿਆਪੈ ਰੋਗੁ ॥
ਗ੍ਰਿਸਤਿ ਕੁਟੰਬਿ ਪਲੇਟਿਆ ਕਦੇ ਹਰਖੁ ਕਦੇ ਸੋਗੁ ॥
ਗਉਣੁ ਕਰੇ ਚਹੁ ਕੁੰਟ ਕਾ ਘੜੀ ਨ ਬੈਸਣੁ ਸੋਇ ॥
ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ॥3 ॥

ਕਾਮਿ ਕਰੋਧਿ ਮੋਹਿ ਵਸਿ ਕੀਆ ਕਿਰਪਨ ਲੋਭਿ ਪਿਆਰੁ ॥
ਚਾਰੇ ਕਿਲਵਿਖ ਉਨਿ ਅਘ ਕੀਏ ਹੋਆ ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰੁ ॥
ਪੋਥੀ ਗੀਤ ਕਵਿਤ ਕਿਛੁ ਕਦੇ ਨ ਕਰਨਿ ਧਰਿਆ ॥

ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਾ ਨਿਮਖ ਸਿਮਰਤ ਤਰਿਆ ॥4 ॥"

(ਪੰਨਾ–70)

'ਪ੍ਰਭ ਸਿਮਰਤੁ ਕਛੁ ਬਿਘਨ ਨ ਲਾਗੈ ॥'

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਦਿਨੁ ਜਾਗੈ ॥

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਭਉ ਨ ਬਿਆਪੈ ॥'

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਦੁਖੁ ਨ ਸੰਤਾਪੈ ॥'....

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਬਿਨਸੈ ਦੂਜਾ ॥'....

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬੁਝੈ ॥'...

'ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਸੇ ਬੇਮੁਹਤਾਜੇ ॥' (ਪੰਨਾ–262–63)

'ਧਰਮ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ—ਅਤਿ ਡੂੰਘਾ, ਗੁਝਾ, ਸੂਖਮ, ਆਤਮਿਕ 'ਭੇਦ' ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਮਾਇਕੀ ਅਲਪ-ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। (beyond intellectual comprehension)

ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਕਿ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ

ਅਗਿਆਨਤਾ

ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ੈਹਮੀਆਂ

ਭੁਲੇਖੇ

ਵਿਤਕਰੇ

ਦਿਖਾਵਾ

ਪਖੰਡ,

ਫ਼ੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਈ ਧਾਰਮਿਕ ਘਾਲਣਾ, ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ, ਜਧ-ਤਧ, ਹਠ ਆਦਿ, ਸਾਰੇ

ਲਾਭਹੀਣ

ਫੋਕੇ

ਅਜਾਈਂ

ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ

ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

"ਧਿਆਨ ਲਗਾਇ ਠਗਿਓ ਸਭ ਲੋਗਨ ਸੀਸ ਜਟਾ ਲਖ ਹਾਥ ਬਢਾਏ॥
ਲਾਜ ਗਈ ਕਛੁ ਕਾਜ ਸਰਿਓ ਨਹਿ
ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਲ ਨ ਆਏ ॥"

(33 ਸਵੱਈਏ ਪਾ: 10–18)

"ਆਂਖਨ ਮੀਚ ਰਹੈ ਬਕ ਕੀ ਜਿਮ ਲੋਗਨ ਏਕ ਪ੍ਰਪੰਚ ਦਿਖਾਇਓ ॥
ਨਿਆਤ ਫਿਰਿਓ ਸਿਰ ਬਧਿਕ ਜਿਉਂ ਅਸ ਧਿਆਨ ਬਿਲੋਕ ਬਿੜਾਨ ਲਜਾਇਓ ॥
ਲਾਗ ਫਿਰਿਓ ਧਨ ਆਸ ਜਿਤੈ ਤਿਤ ਲੋਕ ਗਇਓ ਪਰਲੋਕ ਗਵਾਇਓ॥
ਸ੍ਰੀ ਭਗਵੰਤ ਭਜਿਓ ਲ ਅਰੇ ਜੜ੍ਹ
ਧਾਮ ਕੇ ਕਾਮ ਕਹਾਂ ਉਰਝਾਇਓ ॥"

(33 ਸਵੱਈਏ ਪਾ: 10–31)

ਇਹਨਾਂ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੇ 'ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਿਰਿਆ' ਤੋਂ —

ਉਚੇਰਾ
ਸੁਚੇਰਾ
ਚੰਗੇਰਾ
ਨਿਰਮਲ
ਨਿਰਬਾਣ
ਗੁਪਤ
ਗ਼ੈਬੀ
ਇਕੋ-ਇਕ
ਇਲਾਹੀ

ਬਿਸਮਾਦ–ਰੂਪੀ

ਰਸ ਰੂਪੀ

ਰੰਗ–ਰੂਪੀ

ਪ੍ਰੇਮ–ਰੂਪੀ

ਸਬਦੁ–ਰੂਪੀ

ਨਾਮੁ–ਰੂਪੀ

'ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ' ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਇਉਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ—

"ਕੇਵਲ ਕਰਮ ਭਰਮ ਸੇ ਚੀਨਹੁ ਧਰਮ ਕਰਮ ਅਨੁਰਾਗੋ ॥"

(ਰਾਮਕਲੀ ਪਾ: 10)

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸਟ ਧਰਮੁ ॥
ਹਰ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ ॥ (ਪੰਨਾ–266)

"ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿ ਅਟਲ ਏਹੁ ਧਰਮ ॥"

(ਪੰਨਾ–299)

"ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਾਰ ਮਹਿ ਸਭ ਕਲਿ ਉਧਰੀ ਇਕ ਨਾਮ ਧਰਮ ॥"

(ਪੰਨਾ–1387)

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਅਗਨੀ' ਭੀ ਇਕ ਤੱਤ ਹੈ। ਇਹ 'ਅਗਨੀ ਤੱਤ' ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ 'ਪੱਖ' ਵਿਚ ਗੁੱਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਪਰਵਿਰਤ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਹ 'ਅਗਨੀ ਤੱਤ' ਸੂਰਜ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਣ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਭੀ, ਅਗਨੀ 'ਤੱਤ' ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਜੋ 'ਜਠਰ ਅਗਨੀ' ਹੈ—ਉਹ ਭੀ ਏਸੇ 'ਅਗਨੀ–ਤੱਤ' ਦੀ ਹੀ ਅੰਸ਼ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਹੈ।

ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਜੋ 'ਅਗਨੀ' ਗੁਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ—ਉਹ ਪੀ ਇਸ 'ਅਗਨੀ–ਤੱਤ' ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

"ਸਗਲ ਬਨਸਪਤੀ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ ਸਗਲ ਦੂਧ ਮਹਿ ਘੀਆ ॥"

(ਪੰਨਾ–617)

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਲਕੜ-ਘਾਹ-ਫੂਸ-ਪਤਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਅਗਨੀ 'ਲੁਕੀ' ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੱਝੇ 'ਅਗਨੀ-ਤੱਤ' ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ, ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ 'ਅਗਨੀ' ਦੇ 'ਲਾਂਬੇ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੇ 'ਲਾਂਬੇ' ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਲਕੜ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਵਿਚਲਾ 'ਅਗਨੀ-ਤੱਤ' ਗੁੱਝਾ ਹੀ ਲੁਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(A spark is necessary to ignite and manifest the latent fire hoidden in all types of fuel, like wood, coal, petroleum etc.)

ਐਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ 'ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ' ਹੈ। ਤਦੇ ਉਸ ਨੂੰ—

'ਪ੍ਰੇਮ-ਪੁਰਖ'
'ਅਤਿ-ਪ੍ਰੀਤਮ'
'ਰੰਗ-ਰਤਾ'
'ਲਾਲ-ਪਿਆਰਾ'
'ਰੰਗੀਲਾ'
'ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਰੀ'

ਆਦਿ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗਣ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਦੀ 'ਅੰਸ਼' ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਇਲਾਹੀ

ਪ੍ਰੀਤ ਡੋਰੀ
ਪ੍ਰੇਮ ਕਣੀ
ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਸ਼
ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ
ਪਿਆਰ ਖਿਚ
ਪਿਆਰ-ਤਾਰ
ਪਿਆਰ-ਤਾਂਘ

ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਜ਼ਰੇ–ਜ਼ਰੇ ਵਿਚ ‘ਕਵਾਉ’, ‘ਹੁਕਮ’, ‘ਨਾਮ’ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਰਵਿ ਰਹੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

“ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੋਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ ॥”

(ਜਾਪ ਪਾ: 10)

“ਆਪੇ ਹੁਕਮਿ ਵਰਤਦਾ ਪਿਆਰਾ ਆਪੇ ਹੀ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥”

(ਪੰਨਾ–606)

“ਸਭ ਮਹਿ ਵਸੈ ਅਤੀਤੁ ਅਨਰਾਗੀ ॥” (ਪੰਨਾ–1129)

“ਰੰਗਿ ਰਤਾ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥” (ਪੰਨਾ–23)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇਲਾਹੀ ‘ਪ੍ਰੇਮ–ਅਗਨੀ’ ਸਾਡੇ ਹਰ ਇਕ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰ–ਆਤਮੇ ਗੁਝੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ—ਪਰ ਸਾਡੇ ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ–ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ ‘ਬੱਦਲਾਂ’ ਹੇਠ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਹ ਇਲਾਹੀ ‘ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ’—ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਮਾਇਕੀ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਸਮਝ ਤੇ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਇਸ ਅੰਤਰ–ਆਤਮੇ ‘ਪ੍ਰੇਮ–ਸਵੈਪਨਾ’ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਯਾ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲੀ ‘ਪ੍ਰੇਮ–ਚਿੰਗਿਆੜੀ’ ਦੀ ‘ਜਾਗ’, ‘ਛੋਹ’, ‘ਨਦਰਿ–ਕਰਮ’ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰਮੁਖ–ਪਿਆਰੇ, ‘ਤਤ–ਜੋਗ–ਕੇ–ਬੇਤੇ’ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਸਾਸਗਤਿ ਬਿਨਾ ਭਾਉ ਨਹੀ ਊਪਜੈ
ਭਾਵ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਹੋਇ ਤੇਰੀ ॥” (ਪੰਨਾ–694)

ਪਿਆਰ–ਖਿਚ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ
ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਖਿਚੇ ਜਾਣਾ
ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨਾ
ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣਾ
ਪਿਰਮ–ਰਸ ਵਿਚ ਅਲਮਸਤ ਹੋਣਾ
ਪ੍ਰੀਤ ਡੋਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤੇ ਜਾਣਾ

‘ਸਬਦੁ’ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣੀਆਂ

‘ਨਾਮ’ ਦਾ ਰੰਗ ਮਾਣਨਾ

ਹੀ — ਇਲਾਹੀ :

ਇਕੋ–ਇਕ

ਸਰਬੱਗ

ਅਟੱਲ

ਅਭੁਲ

ਸਾਰੇ ‘ਵਿਸ਼ਵ’ ਦਾ ‘ਆਤਮਿਕ ਧਰਮੁ’ ਹੈ।

“ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਪਰਥਾਉ ਸਦਾ ਅਨੁਰਾਗ ਹੈ।
ਪਿਰਮ ਪਿਆਲੇ ਸਾਉ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗੁ ਹੈ। (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 3/13)

ਏਸੇ ਅੰਤਰ–ਮੁਖੀ ‘ਆਤਮਿਕ–ਧਰਮੁ’ ਦੇ

ਬੁਝਣ

ਸੀਝਣ

ਪਹਿਚਾਨਣ

ਕਮਾਉਣ

ਸਮਾਉਣ

ਲਈ, ਬਾਹਰਲੇ ‘ਮਾਨਸਿਕ ਧਰਮ’ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਵਿਚਾਰ, ਕਰਮ–ਕ੍ਰਿਆ, ਮਰਿਆਦਾ, ਲਿਬਾਸ, ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਕੇਵਲ ਅੰਦਰਲ਼ੀ ਸੂਖਮ, ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਆਤਮਿਕ ਭਾਵਨਾ, ਜਾਂ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥੂਲ ‘ਸੰਕੇਤ’ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ‘ਸੰਕੇਤਾਂ’ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਸਿਰਫ਼ ‘ਚਿੰਨ੍ਹਾ’ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਕੇ ‘ਧਰਮੀ’ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਗਹਿਰੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਗੁਰੂਆਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਦਿ ਬਖਸ਼ੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ, ਦੈਵੀ, ਸੂਖਮ, ਸਵਾਦਲੀ, ‘ਮੂਲ–ਭਾਵਨਾ’ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋ ਕੇ, ਬਾਹਰਲੇ–ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮ–ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਘਾਲਨਾ, ਸਮਾ ਪੈਸਾ ਗਵਾ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਇਸ਼ਨਾਨ

ਲਈ ਸਰੋਵਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਮੱਛੀ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕ ਅਥਾਹ ਠੰਡਾ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਹੈ, ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਦੀ ਨਿਆਈਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ, 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਰਖਣਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਗਿਆਸੂ-ਰੂਪ ਮੱਛਲੀ, 'ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ' ਦੇ ਜਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਕੋ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ—ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਕਿ ਰੱਬ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਜ਼ਾਤ, ਪਾਤ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਛਡ ਕੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਨਾ ਹੈ।

ਇਹੀ 'ਦੈਵੀ-ਸੇਧ' ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

"ਸਭ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ ॥"

(ਪੰਨਾ-87)

"ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂ ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਹਾਈ ॥"

(ਪੰਨਾ-611)

"ਤੂੰ ਜਲ ਨਿਧਿ ਹਉ ਜਲ ਕਾ ਮੀਨੁ ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਰਹਉ ਜਲਹਿ ਬਿਨੁ ਖੀਨੁ ॥" (ਪੰਨਾ-323-24)

"ਏਕ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਗੁਰਦੇਵ ਏਕ
ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕੈ ਜੋਤ ਜਾਨਬੋ ॥"

(ਅਕਾਲ ਉਪਤਤਿ ਪਾ: 10-15)

ਪਰ ਬੇਅੰਤ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਕਰਮ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਬਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

"ਮਰਜ਼ ਬੜ੍ਹਤੀ ਗਈ ਜੂੰ ਜੂੰ ਦਵਾ ਕੀ ॥"

ਜਦ ਮਰਜ਼ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਸ਼ਿਨਾਖ਼ਤ

(diagnosis) ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਇਲਾਜ ਹੋ ਸਕੇ।

ਜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

1. ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ, ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਧੁੰਧਲਾ ਅਧੂਰਾ ਜਾਂ ਗ਼ਲਤ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਉਤੇ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਕੀ ਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
3. ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰਿਵਿ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
4. ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਖਰੀਅਰਥ ਜਾਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਾਡਾ ਪਾਠ, ਕੀਰਤਨ ਭਾਵਨਾ-ਰਹਿਤ ਰਸਮੀ ਰਟਨ (mechanical) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
5. 'ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਵਾਂ' ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਅਪਨਾਉਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
6. ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਸੇਧ ਤੇ 'ਮੰਤਵ' ਵੀ ਗਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
7. ਦੈਵੀ 'ਖਿੱਚ' ਘਟ ਜਾਣ ਕਾਰਨ, ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਣੇ ਹਾਂ।
8. ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
9. ਜੇ ਕਿਸੇ 'ਤਤ-ਜੋਗ-ਕੇ-ਬੇਤੇ' ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਸੀਬ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਨੀਯਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਲਾਹਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ।
10. ਦੁੱਖ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਸ਼ਰਧਕ ਹੋ ਕੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸਾਧਨਾ

ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

11. ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ 'ਘੋਟਣਾ' ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮਾਨਸਿਕ 'ਮਨੋਰੰਜਨ', 'ਸ਼ੁਗਲ' ਅਤੇ 'ਦਿਖਾਵੇ' ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

12. ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

13. ਕੇਵਲ ਸ਼ਰੀਅਤ, ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਫਸ ਕੇ, 'ਲਕੀਰ ਦੀ ਫ਼ਕੀਰੀ' ਕਰਦਿਆਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਛਡਦੇ ਹਾਂ।

14. 'ਧਰਮ' ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਾਇਕੀ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ।

15. ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਲ, ਇਸ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

16. ਮਨ ਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

17. ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮਾਹੌਲ (environment) ਤੋਂ ਵਾਝੇ ਹਾਂ।

18. ਰੰਗ-ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

19. ਸਾਡੀ ਨਿਤ ਦੀ 'ਕਿਰਤ' ਤੇ 'ਸੰਗਤ' ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਕੀਤੀ ਪਾਠ ਪੂਜਾ ਦਾ ਅਸਰ ਰੋਜ਼ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

20. ਬਾਰੰਬਾਰ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਅਮਲੀ (practical) ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।

21. ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਕਾਰਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਈਰਖਾ ਤੇ ਕਟੜਤਾ ਬੜੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਣ ਜਾਂਣੀਆਂ ਹਨ।

22. ਸਿਮਰਨ, ਕੀਰਤਨ, ਪਾਠ, ਕਥਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸਰੀਰਕ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਹੀ 'ਭਾਵਨਾ' ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ (correct motivation and proportion) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ।

23. ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ, ਪੀਣਾ, ਸੌਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਸੇਧ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

24. ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲਾ ਦਰਜਾ (lowest priorty) ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

25. ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ, ਰਿਧੀਆਂ, ਸਿਧੀਆਂ, ਵਰ, ਸਰਾਪ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

26. ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਧਿਆਨਹੀਨ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ 'ਸੰਪੂਰਨ ਧਰਮ' ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ।

27. ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਝੂਠੀ ਤਸੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ, ਅਸੀਂ ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ, ਵਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਬਣ ਕੇ ਆਫਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।

28. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਹੰਗਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਹੰਗਤਾ ਦੁਆਰਾ, ਅਸੀਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਨਾ ਅਤੇ ਤਅੱਸੁਬ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।

29. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਹੋਰ 'ਪੱਠੇ ਪੈਂਦੇ' ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਬਲ ਹਉਮੈ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਆਤਮਿਕ ਸੇਧ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

30. ਇਸ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਨਾਲ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।
"ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ ॥"

(ਪੰਨਾ-560)

31. ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਹੰਕਾਰ ਕਾਰਨ, ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਮਲੀ–ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉਤੇ ਇਕ 'ਸਾਧਾਰਣ' ਮਨੁਖ, ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ–ਕ੍ਰਿਆ ਵਾਲੇ 'ਧਰਮੀ' ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਲਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਭੋਲੇ–ਭਾਲੇ ਮਨੁਖ, ਮਾਨਜਿਕ ਫੱਟੀ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਛੇਤੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਹਉਂਧਾਰੀ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਕਠਨ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਧਰਮ', ਜੀਵ ਨੂੰ—

ਪਸ਼ੂ	ਤੋਂ	'ਮਾਨਸ'
ਮਾਨਸ	ਤੋਂ	'ਦੇਵਤਾ'
ਦੇਵਤਾ	ਤੋਂ	ਗੁਰਮੁਖ ਯਾ ਹਰਿਜਨ

ਬਨਾਉਣਾ ਲਈ—

ਜ਼ਰੀਆ
ਤਰੀਕਾ
ਪਉੜੀ
ਸਾਧਨ
ਰਸਤਾ
ਜੁਗਤ
ਸੇਧ
ਜੋਗ

ਦੱਸਣ ਲਈ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਘੜਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ 'ਧਰਮ' ਰਚੇ ਹਨ—ਪਰ ਜੇਕਰ 'ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ' ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ—ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ 'ਮਨੁਖ–ਜਾਤੀ' ਦਾ 'ਅਪਮਾਨ' ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ 'ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

"ਕਰਤੂਤਿ ਪਸੂ ਕੀ ਮਾਨਸ ਜਾਤਿ ॥
ਲੋਕ ਪਚਾਰਾ ਕਰੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ॥" (ਪੰਨਾ-267)

"ਪਸੂ ਮਿਲਹਿ ਚੰਗਿਆਈਆ ਖੜੁ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇਹਿ ॥
ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੇ ਆਦਮੀ ਧ੍ਰਿਗ ਜੀਵਣ ਕਰਮ ਕਰੇਹਿ ॥"
(ਪੰਨਾ-489)

"ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਜੈਸੇ ਸਰਪ ਆਰਾਜਾਰੀ ॥.......
ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਭਏ ਕੂਕਰ ਕਾਮ ॥....
ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਜੈਸੇ ਸੀਙ ਛਤਾਰਾ ॥.....
ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਗਰਧਭ ਕੀ ਨਿਆਈ ॥....
ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਕੂਕਰ ਹਰਕਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-239)

ਜੇਕਰ, 'ਧਰਮ' ਨੂੰ 'ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ', ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ 'ਧਰਮ' ਧਾਰਨਾ, ਇਕ—

ਦਿਖਾਵਾ
ਰੀਸ
ਪਾਖੰਡ
ਮਨ ਦੀ ਝੂਠੀ ਤਸੱਲੀ ਜਾਂ
ਸ਼ੁਗਲ

ਹੀ ਬਦ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਚਲਦਾ.........)